

دانشگاه پیام نور

ارتان تهران

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

دانشکده الهیات و علوم اسلامی

رشته نهج البلاغه

عنوان پایان نامه:

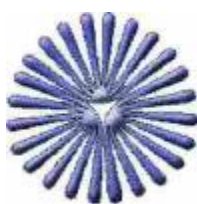
عمل گرایی و نقش آن در ساختار جامعه از دیدگاه امام علی (ع) با تکیه بر نهج البلاغه

استاد راهنما: دکتر سیدمحمد میردامادی

استاد مشاور: دکتر سیدمحمد مهدی جعفری

نگارش: حسین کیانی

تابستان 91

دانشگاه پیام نور

ارستان تهران

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته الهیات

دانشکده الهیات

گروه علمی نهج البلاغه

عنوان پایان نامه:

عمل گرایی و نقش آن در ساختار جامعه از دیدگاه امام علی (ع) با تکیه بر نهج البلاغه

استاد راهنما: دکتر سیدمحمد میردامادی

استاد مشاور: دکتر سیدمحمد مهدی جعفری

نگارش: حسین کیانی

تابستان 91

تقدیرم به:

همسر مرمهربان و فرزند ان عزیزم

که در طو این مدت متوال سختی های فراوانی شده اند و هر و پشتیان ای به جانب روده اند.

تشکر و قدردانی:

بارپاس فراوان از تمامی اساتید محترم که در طی این دوره درس انسانیت و اخلاق و مراتب عدل را از ایشان آموختم.

رویشه از جناب آقای دکتر میردامادی، جناب آقای دکتر جعفری و جناب آقای دکتر جرشیدی.

امید است سایه ایشان برمان مدام باشد.

چکیده

خداوند متعال نظر به رحمت و حکمت خود، انسان را آفرید و در مسیر تکامل و رشد قرار داد. آن گونه که خود فرموده است انسان را آفرید تا معبود بی همتا را عبادت کند و از این راه به تعبد برسد، به درجه انسان کامل برسد و سعادت‌مند شود. مهم ترین عوامل رسیدن به تکامل و فلاح، ایمان و عمل صالح است که لازم و ملزوم یکدیگرند و از هم جدانشدنی، گرایش به ایمان همراه با عمل در زندگی دنیا و آخرت نتایج مثبت فردی و اجتماعی دربر خواهد داشت.

در این تحقیق بر روی جنبه های اجتماعی آن با نگاهی به زندگی و سیره امام علی (ع) که از کتاب شریف نهج البلاغه برداشت شده است تکیه بیشتری گردیده به ویژه که آثار عمل به دستورات دینی و یا کناره گیری از این دستورات و یا فراهم نبودن شرایط جهت پیاده شدن این دستورات را از میان صفحات کتاب نهج البلاغه در دوران های متفاوت زندگی امام و جامعه زمان ایشان می توان یافت و شرایط به ثمر نشستن اعمال و عوامل مخرب در این راه را شناخت و با این شناخت جامعه بهتر و سعادت‌مند داشت.

کلید واژه : امام علی (ع) ، نهج البلاغه ، عمل صالح ، جامعه .

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه.....	۱
الف - تبیین موضوع.....	۱
ب - سؤال های تحقیق.....	۲
ج - فرضیه های تحقیق.....	۲
د - اهمیت و ضرورت تحقیق.....	۳
هـ اهداف تحقیق.....	۴
و - سابقه تحقیق.....	۵
ز - مشکلات بر سر راه تحقیق.....	۷
فصل اول: کلیات	۸
۱-۱ تعاریف و مفاهیم عمل گرایی.....	۹
۱-۱-۱ امام علی (ع) (Imam Ali).....	۱۰
۱-۱-۱ نهج البلاغه (Nahj-Al-Balagha).....	۱۰
۱-۱-۱ ایمان (Faithe).....	۱۰
۱-۱-۱ عمل صالح (Righteous Dead).....	۱۰
۱-۱-۱ جامعه (Society).....	۱۰
۲-۱ اهمیت عمل گرایی.....	۱۱
۱-۲-۱ عمل گرایی هدف خلقت.....	۱۱

عنوان	صفحه
۲-۲-۱ عمل گرایي و انسان كامل	۱۳
۳-۲-۱ اخلاق و عمل گرایي	۱۴
۴-۲-۱ مبنای کيفر و پاداش	۲۰
۵-۲-۱ عمل گرایي نماد تقوی	۲۱
۶-۲-۱ رکن ایمان	۲۲
۷-۲-۱ بهترین استفاده از دنیا	۲۲
۸-۲-۱ سود به هنگام مرگ و قیامت	۲۳
۹-۲-۱ بهترین ذخیره	۲۴
۱۰-۲-۱ ثبت و ضبط اعمال انسان	۲۵
۱۱-۲-۱ نظارت و شهادت انبیاء و اولیاء بر اعمال	۲۵
۱۲-۲-۱ محدودیتهای زمانی و جسمانی بشر	۲۷
۱۳-۲-۱ راه رسیدن به بهشت	۲۹
۳-۱ نکوهش سستی در عمل گرایي	۳۰
۴-۱ دلایلی دیگر در اهمیت عمل گرایي در نهج البلاغه	۳۴
۱-۴-۱ عمل گرایي و توحید	۳۴
۲-۴-۱ عمل گرایي و عدل	۳۴
۳-۴-۱ رابطه عمل گرایي و نبوت و امامت	۳۵
۴-۴-۱ رابطه عمل گرایي و معاد	۳۵

عنوان	صفحه
۵-۴-۱ رابطه عمل گزایی و فروع دين.....	۳۶
۶-۴-۱ رابطه ايمان و عمل گزایی.....	۳۶
۷-۴-۱ رابطه عمل گزایی و علم.....	۳۷
۸-۴-۱ خداوند اعمال را می نگردي، نه اشخاص را.....	۳۹
۹-۴-۱ اميدواری واقعی به خدا در سایه اعمال.....	۴۰
۱۰-۴-۱ عمل گزایی شیوه زیرکان.....	۴۰
۱۱-۴-۱ عمل گزایی از شرایط توبه و استغفار.....	۴۱
۱۲-۴-۱ عمل گزایی احترام به اسلام و بزرگ داشتن آن.....	۴۳
۱۳-۴-۱ عمل گزایی موجب نیکنامی و زنده ماندن آدمی.....	۴۳
۱۴-۴-۱ جایز بودن تعصب در عمل گزایی.....	۴۴
۱۵-۴-۱ عمل گزایی شکر حضرت حق.....	۴۵
۱۶-۴-۱ عمل گزایی و تأثیر آن در طبیعت.....	۴۶
۱۷-۴-۱ عمل گزایی زمینه ساز حکومت جهانی امام زمان (عج).....	۴۶
۱۸-۴-۱ عمل گزایی وجه تمایز مدعیان ايمان با مؤمنان واقعی.....	۴۸
۱۹-۴-۱ عمل به گفته ها سرلوحه برنامه های امام علی (ع).....	۵۱
۲۰-۴-۱ عمل گزایی از شرایط امر به معروف و نهی از منکر.....	۵۱

عنوان	صفحه
۵-۱ نتیجه گیری	۵۳
فصل دوم :الگوهای عمل	۵۴
۱-۲ مقدمه	۵۵
۲-۲ قرآن ، معیار الگوی عمل	۵۵
۳-۲ پیامبر (ص) الگوی عمل	۶۴
۴-۲ امام علی الگوی عمل	۷۰
۵-۲ اهل بیت (علیهم السلام) الگوی عمل	۷۲
۶-۲ سایر الگوهای عمل	۷۶
۷-۲ نتیجه گیری	۷۷
فصل سوم : زمینه ها و پایه های عمل	۷۸
۱-۳ مقدمه	۷۹
۲-۳ آگاهی و بصیرت	۷۹
۳-۳ آثار آگاهی و بصیرت در عمل	۸۰
۴-۳ سبقت در عمل و ایمان	۸۲
۵-۳ پیوند ایمان و عمل صالح	۸۴
۶-۳ تداوم در عمل	۸۴

عنوان	صفحه
۷-۳ داشتن نیت و انگیزه خالص	۸۵
۸-۳ سازگاری عملکرد و توکل	۸۷
۹-۳ پایداری و صبر در عمل	۸۷
۱۰-۳ وقت شناسی در عمل	۸۹
۱۱-۳ نقش دهی به خوف الهی	۹۱
۱۲-۳ بها دادن به کیفیت	۹۱
۱۳-۳ رعایت اولویتها در عمل	۹۲
۱۴-۳ برگزیدن الگوی مناسب	۹۲
۱۵-۳ نتیجه گیری	۹۳
فصل چهارم: نقش عمل گرایی در شکل گیری و پیشرفت جامعه و روش های اصلاح	
اجتماعی	۹۵
۱-۴ مقدمه	۹۶
۲-۴ نقش دین در جامعه	۹۶
۳-۴ منشأ حیات اجتماعی	۱۰۱
۴-۴ عوامل نقش آفرین در حیات اجتماعی	۱۰۵
۱-۴-۴ علم و جهل	۱۰۶

عنوان	صفحه
۲-۴-۴ غنا و فقر.....	۱۰۷.....
۳-۴-۴ وحدت اجتماعی و پراکندگی.....	۱۰۸.....
۴-۴-۴ صداقت و نفاق.....	۱۱۰.....
۵-۴-۴ بخشندگی و بخل.....	۱۱۰.....
۶-۴-۴ عدالت اجتماعی و ستم.....	۱۱۱.....
۷-۴-۴ شکرگزاری و ناسپاسی.....	۱۱۲.....
۸-۴-۴ امر به معروف و نهی از منکر.....	۱۱۲.....
۹-۴-۴ اقتدار و سلطه پذیری.....	۱۱۳.....
۱۰-۴-۴ مشورت و خودرأیی.....	۱۱۴.....
۱۱-۴-۴ عمل گرایی و آرمان گرایی.....	۱۱۵.....
۱۲-۴-۴ صبر و پایداری و ناشکیبایی.....	۱۱۶.....
۱۳-۴-۴ نتیجه گیری.....	۱۱۷.....
۵-۴-۴ روشهای اصلاحات اجتماعی.....	۱۱۷.....
۱-۵-۴ نصیحت و ارشاد و موعظه.....	۱۱۸.....
۲-۵-۴ چشم پوشی و بخشش.....	۱۱۸.....
۳-۵-۴ قهر و شدت عمل.....	۱۱۹.....

عنوان	صفحه
۴-۵-۴ اعتدال و انصاف.....	۱۲۱
۴-۶-۴ وقایع ویژه اجتماعی.....	۱۲۲
۴-۶-۱ فتنه.....	۱۲۲
۴-۶-۱-۱ علل فتنه.....	۱۲۲
۴-۶-۱-۲ پایگاه اجتماعی فتنه.....	۱۲۳
۴-۶-۱-۳ راه مبارزه با فتنه.....	۱۲۳
۴-۷-۴ جنگ.....	۱۲۵
۴-۸-۴ نتیجه گیری.....	۱۲۷
فصل پنجم: آسیب شناسی عمل گرایی.....	
۵-۱-۱ مقدمه.....	۱۲۹
۵-۲-۲-۱ آسیب های عمل گرایی از منظر قرآن و امام علی (ع).....	۱۲۹
۵-۲-۱-۲ انیت فاسد.....	۱۲۹
۵-۲-۲-۲ شرک.....	۱۳۱
۵-۲-۳-۱ منت گذاری.....	۱۳۱
۵-۲-۴-۱ تکبر و خودپسندی فرصت شیطان.....	۱۳۲
۵-۲-۵-۱ ریا.....	۱۳۳

عنوان	صفحه
۵-۲-۶ آرزوهای طولانی.....	۱۳۳
۵-۳ نتیجه گیری.....	۱۳۴
فصل ششم: نتیجه گیری ، جمع بندی و پیشنهادها.....	۱۳۵
۶-۱ جمع بندی.....	۱۳۶
۶-۲ نتیجه گیری.....	۱۴۱
۶-۲-۱- آثار دین در جامعه.....	۱۴۱
۶-۲-۲- تأثیر جامعه در دین.....	۱۴۳
۶-۲-۳- تأثیر پیروی از دین در جوامع کنونی.....	۱۴۴
۶-۳- مفهوم عمل جمعی.....	۱۴۴
۶-۴ پیشنهاد برای تحقیق بعدی.....	۱۴۴
منابع.....	۱۴۵

مقدمه

رستگاری و فلاح و نائل گردیدن به زندگی سعادت‌مند و نیز نجات از هرگونه درد و رنج و فنا و مهلکه نه تنها یکی از دغدغه‌های مهم بلکه از امور فطری بشر بوده است و انسان به حکم پدیده بودن و داشتن نیازهای روحی و جسمی، فردی و اجتماعی که بایستی پاسخ مناسب دریافت کند از آن‌گیزی ندارد.

هبوط در این دنیای فانی و پر از آفت و شر و مشاهده انواع رنج‌های مادی و فکر‌رهایی از یک وضعیت نامناسب و یافتن راهی برای پاسخ به نیازها از یک سو و ناتوانی و عجز علم و تکنولوژی در برآورده کردن این نیازها از سوی دیگر و سوالات اساسی بشر در ارتباط انسان با خدا به عنوان سرچشمه حیات طیبه و همیشگی و رسیدن به رستگاری حقیقی از دیگر سو، موجب می‌شود که پیدا کردن راهکار مناسب و عملی در این زمینه اهمیت فوق‌العاده‌ای پیدا کند. انسان این مخلوق ویژه الهی برای رسیدن به سرمنزل مقصود همواره از هدایت تکوینی و تشریحی پروردگار از جمله ارسال پیامبران و نزول کتب آسمانی برخوردار بوده است. در بین ادیان توحیدی اسلام به طور گسترده به زندگی موفق و حیات طیبه پرداخته است. این اعتقاد و باوری است که توجه تمام فرقه‌های اسلامی را در طول تاریخ به خود معطوف نموده است. دریافته‌اند که اسلام عوامل سعادت و رستگاری واقعی را ایمان و عمل صالح به گونه‌ای توأمان معرفی نموده است، مفاهیم گسترده‌ای که مبانی اعتقادی اعم از اصول و فروع از یک سو و انجام هرگونه کار شایسته فردی و اجتماعی و سیاسی و عبادی و ترک تمام کارهای زشت و ناپسند را از سوی دیگر شامل می‌شود که این خود به اهمیت بحث می‌افزاید. در سیره پیامبر (ص) اعم از نظری و عملی و همچنین دیدگاه‌های اهل بیت آن حضرت و به ویژه امام علی (ع) هم توجه خاصی به عمل صالح برگرفته از ایمان شده است. در کلام امام علی (ع) به ویژه در کتاب شریف نهج البلاغه در موارد متعدد به عمل صالح و الگوهای آن و همچنین آسیب‌شناسی مربوطه، زمینه‌ها و پایه‌های عمل و نقش آن در جامعه معمول گشته، که پایه و شالوده تحقیق حاضر می‌باشد.

الف - تبیین موضوع

عملگرایی پیاده کردن باورها و دانسته‌های دینی در عرصه عمل است شایستگی انسان به پذیرفته‌های والا یعنی ایمان و انجام لوازم عملی آن است که منطبق بر الگوهای خاص نشان داده شده از طرف پیامبر و ائمه می‌باشد و موجب بالفعل شدن فطریات بالقوه آدمی و رساندن او به هدفی است که

برای آن آفریده شده است و این بدون در نظر گرفتن حیات اجتماعی انسان میسر نیست. از این رو دامنه آن وسیع و شامل مبانی اعتقادی (اصول و فروع دین) تا کارهای شایسته فردی، اجتماعی و سیاسی و ... می شود.

ب- سؤال های تحقیق

پژوهش پیش رو برآنست تا به این سؤالات کلی پاسخ دهد:

- 1- عمل گرایی از دیدگاه امام علی چیست؟
- 2- اهمیت عمل گرایی در ساختار جامعه چیست؟
- 3- نقش و آثار عمل گرایی در اصلاح جامعه چه می تواند باشد؟
- 4- آفات و آسیبهای عمل گرایی در جامعه کدام است؟

ج- فرضیه های تحقیق

1- با رجوع به احادیث علوی و متن نهج البلاغه و مطالعه سیره حکومتی امام علی (ع) اهمیت کار و تلاش و عملکردی کردن باورهای دینی دریافت می شود، همانگونه که پس از رسیدن به حکومت ظاهری در اقامه عدل و اجرای حقوق الهی با تمام توان فعالیت خود را آغاز کردند چنانکه در زمان خود پیامبر (ص) هم فعالیتها و تلاشهای مستمر حضرتش چه در جنگها و چه در سازمان دهی گروههای مسلمان نقش اساسی در پیروزی اسلام ایفا نمود و نمونه عینی به کارگیری باورها و اعتقادات دینی در صحنه عمل و معنای واقعی عمل گرایی بوده و هست.

2- در شکل گیری جامعه مدرن و متمدن، اندیشه و برنامه ریزی فوق العاده مهم است ولی این دو مهم وقتی نقش خود را به خوبی ایفا می کنند که به اجرا درآمده و اقدامات عملی به برنامه ها عینیت ببخشند و این نکته در تعالیم اسلامی هم مورد تأکید می باشد که «أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى»¹.

3- جامعه اگر پویایی لازم را نداشته باشد و زمینه های عمل و تلاش و کوشش فراهم نشده باشد، قطعاً سرمایه های خویش را بیهوده هزینه خواهد کرد. در تعالیم اسلامی سستی و رخوت نکوهیده بوده و در طول تاریخ هرگاه جوامع اسلامی در جهاد و پویایی فعال بوده اند تمدن اسلامی را به رخ جهانیان کشیده اند و جایگاه والایی را به خود اختصاص داده اند.

4- از آنجا که هر چیزی را ممکن است آفت و یا آسیبی تهدید بکند گرایش و پرداختن به عمل گرایي هم می تواند دستخوش تغییرات و آسیبهایی مانند نیت فاسد و اخلاق مذموم بشود .

د- اهمیت و ضرورت تحقیق

عمل گرایي از ارکان مهم دینداری محسوب می شود و در برابر شعارگرایي و تظاهر به دین بدون تقید به عمل، از منزلت بالایی برخوردار است. انسان همیشه از اینکه نتوانسته دانسته ها و باورهای خویش را محقق سازد، رنج برده و همواره در صدد آن برآمده که در کارکرد خویش باورهای خود را به عرصه نمایش درآورد. روشن است جوامعی که عملکرد مناسب با برنامه های خویش دارند نسبت به جوامعی که حتی قوانین مترقی داشته و به قوانین خود می توانند بیالند ولی عملکرد مناسبی ندارند، از برتری خاصی برخوردارند. اسلام این دین سرآمد و پویا در این باره با حساسیت فراوان سخنها دارد و عمل را از ارکان می داند و می بینیم در جایی که عملکرد افراد دچار ضعف است با صراحت قرآن هشدار می دهد که : «لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ» در کلام امام علی (ع) هم که ارجمندی آن در کنار کلام خدا ملاحظه می شود، فراوان به این مسأله عنایت شده است. از عاملین به فرمان های دین ستایش شده و نسبت به سهل انگاران آن مذمت شده است. مثلاً در خطبه 239 در مقام بزرگداشت اهل بیت و حرمت آنان از این رهگذر سخن گفته شده است که اهل بیت ایمان خویش را نه تنها در قلب و اقرار زبان محدود نکرده اند، بلکه به عمل هم توجه خاص دارند: «عَقَلُوا الدِّينَ عَقْلًا وَعَايَةً وَرِعَايَةً، لَا عَقْلَ سَمَاعٍ وَرِوَايَةٍ»¹ «اهل بیت پیامبر (ص) دین را آنچنان که سزاوار بود دریافتند و بدان عمل کردند نه آنکه به شنیدن و نقل اکتفا کرده باشند». به گواه تاریخ یکی از مهمترین وجه افتراق دینداران واقعی و غیر واقعی در عمل آنان مشهود است که آن را در شخصیت علی (ع) و یارانش می توان یافت. همانگونه که عملکرد منفی و یا بی توجهی به قوانین دینی و عدم اجرای ضوابط اسلامی دشمنان علی (ع) را به خفت و خواری کشانده است. در اهمیت نگرش تأیید دستوره های دینی در جامعه باید بگوییم که حتی در جوامع پیشرفته امروزی هم این مسأله مورد بررسی قرار گرفته و تحت تأثیر اندیشه های سه جامعه شناس معروف غربی مارکس، دورکیم، و وبراست. در ابتدا همه آنها تصور می کردند که دین در دوران امروز تأثیر خود را در جامعه از دست خواهد داد یا رو به کاهش خواهد گذاشت. اما آن طور که در قسمت های بعدی بیان خواهیم کرد، آنها به ویژه وبر با بیان آمار قابل توجه ثابت می کنند که حتی دین در جوامع سرمایه داری توانسته تولید علم و ثروت بکند. البته در

¹ - سیدرضی، نهج البلاغه، ترجمه دکتر سیدجعفر شهیدی، خطبه 239.

عمل گرایی دینی از دید امام علی (ع) با این افراد تفاوت‌های چشمگیری وجود دارد. امام علی (ع) نه تنها به کارکردهای اجتماعی و فردی دین نظر دارند بلکه در نقد اصالت عمل جدای از نتیجه مادی یا منفعت طلبی ظاهری به مانند افرادی مثل معاویه و عمرو عاص، اعمال انسان را با نیت خالص و شرایط مناسب زمینه ساز حیات طیبه آخرتی هم می‌دانند حتی نیت خوب را با عمل خوب برابر می‌دانند. اصول اخلاقی راحتی در سخت ترین شرایط رعایت می‌کنند به مانند تصرف آب در جنگ صفین، که از دیدگاه ایشان هدف وسیله را توجیه نمی‌کند. امام در زمانه ای زندگی می‌کنند که جامعه ای را پشت سر گذاشته اند به مانند مدینه النبی و به جامعه ای رسیده اند به مانند کوفیان که آثار ترقی و پیشرفت را در جامعه نخستین به واسطه پیروی محض از دستورات دینی و تأسی به پیامبر (ص) می‌بینیم و انحطاط و شکست را در جامعه دوم به واسطه تعدی از دستورات دینی، نگرش انتخابی به دستورات دین و به ویژه سرپیچی از فرامین امام و عدم درک مقام ایشان مشاهده می‌کنیم. از آنجا که تاریخ قابل تکرار است و عبرت‌های فراوان در آن است می‌تواند برای جوامع کنونی هم حاوی درس‌های فراوان و عامل پیشرفت باشد.

در شرایط کنونی جامعه امروز و در حکومت اسلامی گرچه شعار ارزش خاص خود را دارد ولی بدون عمل نتیجه معکوس می‌دهد و اگر زمامداران و افراد نسبت به تعالیم اسلامی حرمت گذارند و به آن عمل کنند می‌توانند ادعای خود را در قالب حکومت جهانی عمل کنند در این بین اجرای عدالت، حفظ حقوق انسانها، حسن روابط انسانها، روابط اجتماعی و بین المللی خوب و مناسب و نهایتاً ساخت دنیایی زیبا در این قالب ممکن خواهد بود.

هـ اهداف تحقیق

صرف ایمان و اقرار به مبدأ و معاد و نبوت اگر با عمل صالح همراه نباشد برای انسان سودمند نیست و به عبارت دیگر جدایی اعتقاد قلبی از عمل صالح نشانه آن است که آن عقیده از کمال حقیقت برخوردار نیست زیرا عمل صالح از مظاهر و آثار اعتقاد کامل و واقعی است. ایمان و عمل صالح بدون یکدیگر نقش در فلاح و رستگاری انسان ندارند. از زمان پیامبر (ص) تاکنون تحلیل تاریخی نشان می‌دهد که هر زمان به فرمان‌های آسمانی اسلام عمل شده جامعه اسلامی رو به تکامل بوده است و هر زمانی که در عمل به مفاهیم کم توجهی شده سقوط و انحطاط را در پی داشته است. آثار کارکردی دین را می‌توان در زندگی امام علی (ع) دید. می‌توان زندگانی ایشان را از این حیث به سه دوره پیش از بعثت، دوران پیامبر و دوران پس از پیامبر (ص) تقسیم نمود. در این دورانها به تفکیک

آثار مخرب بی دینی، تعالی و کرامت در سایه عمل به دستورات اسلام، سیر ارتجاعی و واپس گرایی در اثر عدم پیروی از دین و رهبر دینی را می توان دید که این خود یک نمونه عینی و واقعی از آثار عملی دین در اجتماع است. در جوامع مسلمان کنونی نگرش های انتخابی یا سطحی به دستورات دین آثار سوء فراوانی به بار آورده است. با عنایت به این موضوع و این که همواره تعاریف نظری مفاهیم دینی به تنهایی وجود نداشته است و همواره با التزام عملی همراه بوده است و طرح این باور که اسلام دینی کامل جهت پاسخ به نیازهای جسمی، روانی و اجتماعی انسان است، ولی در جوامع مسلمان از این مسأله تخطی شده است و گاه باعث سقوط و انحطاط گشته است و هنگامی که آن دستورات دینی به تحریف گرفته شده نقیصه ای جدی را به وجود آورده و به اهداف عالی و آرمانی اسلام لطمه وارد کرده است و از افراد معمولی گرفته تا زمامداران و رهبران جوامع اسلامی بنابر تأثیرگذاری خود، ضعف عملکردشان به جامعه اسلامی ضربه زده است. و بنابه اهمیت این موضوع است که بزرگ مردی چون علی (ع) در واپسین لحظات عمر هم فریاد می زند: «وَاللَّهِ فِي الْقُرْآنِ لَا يَسْبِقَنَّكُمْ بِالْعَمَلِ بِهِ غَيْرُكُمْ».

لذا بر آن شدیم تا با تکیه بر سخنان ایشان در نهج البلاغه و سیری در زندگانی ایشان که پیرو راستین قرآن و رسول الله (ص) هستند به چنین تحقیقی پردازیم.

و - سابقه تحقیق

از آن هنگام که قرآن کریم بر وجود مقدس پیامبر نازل گذشته است می بینیم که در کنار ایمان سخن از عمل صالح به میان آمده است، چنانکه گویی آنها لازم و ملزوم یکدیگرند و گفتار و کردار پیامبر بزرگوار اسلام حاکی از اهمیت گرایش عملی به دین می باشد و پس از ایشان ائمه هدی (علیهم السلام) به این امر توجه کافی داشته اند به ویژه امام علی (ع) که در سخنان گهربار ایشان این موضوع از فراوانی برخوردار است و در رابطه آن حضرت با مردم زمانه خویش بالعینه قابل ملاحظه است. به جز کردار و گفتار معصومین (علیهم السلام) در آثار دانشمندان مسلمان، فراوان به این موضوع پرداخته شده است. در آثار متقدمین بخش ها و فصل هایی به این موضوع اختصاص داشته که به برخی از آنها اشاره می گردد از جمله اولین تفسیر بدست آمده که تفسیر سعیدبن جبیر می باشد و مربوط به قرن اول هجری است اهمیت گرایش به عمل صالح را با شرح پیرامون آیه 110 سوره کهف چنین می آورد: «قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَ لَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا» یعنی خدا فرموده من بهترین شریکم پس هر کس در عمل

خودش احدی از خلق را شریک من قرار دهد من همه عمل او را به شریکم واگذار می کنم تا همه اش مال او باشد. این مطلب که خدا عمل صالح را فقط به خود مختص می کند ارزش آن را نشان می دهد.» در تفسیر ابن عباس و ابن مسعود هم که از تفاسیر مهم سده دوم است و تفسیر عیاشی هم که از مهمترین تفاسیر سده سوم است. همین مضمون در مورد این آیه آمده است و البته تفاسیر دیگر در قرون بعدی هم اشاره به موضوع شده است.

همچنین در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید و شرح ابن میثم که به عنوان مثال در شرح خطبه 64 نهج البلاغه آنجا که حضرت علی (ع) فرموده اند: «فَاتَّقُوا اللَّهَ عِبَادَ اللَّهِ وَ بَادِرُوا آجَالَكُمْ بِأَعْمَالِكُمْ...» اهمیت گرایش به عمل را به خوبی شرح داده اند. در کافی اثر شیخ کلینی که از کتب اربعه شیعه است به اصول کافی، فروع کافی و روضه کافی برمی خوریم که اصول مباحث مهمی مانند توحید، ایمان و کفر و فضل قرآن را در بر دارد که هیچ کدام بدون التزام عملی معنا نخواهند داشت و در قسمت فروع مطالب مربوط به جهاد، زکات، نماز و ... پرداخته شده که همه از مصادیق عمل صالح هستند و در قسمت روضه هم به صورت پراکنده به این موضوع اشاره شده است. در استبصار شیخ طوسی فصول اول و دوم به عبادات اختصاص دارد که به بحث ما مربوط می شود. در بحارالانوار علامه مجلسی کم نیست سخنان گرانبهای معصومین در اهمیت توجه به عمل از معاصرین دانشمندان بزرگی مثل علامه طباطبایی در اثر گرانقدر خویش، المیزان به آیات مربوط به عمل صالح و گرایش به آن توجه خاصی داشته اند از جمله در جلد 13 المیزان در رابطه با همان آیه 110 سوره کهف که ذکر شد می فرماید: «این آیه رابطه تنگاتنگ سه اصل توحید، نبوت و معاد را با انجام عمل صالح که در پی آنها آمده است ذکر می کند». ایمان و باور به این اصول بایستی منجر به انجام عمل صالح بشود و اگر جز آن باشد پس ایمانی هم به آن اصول در واقع وجود نداشته است.

در آثار تفسیری جدیدتر نظریات آیت الله جوادی آملی در تسنیم و تفسیر نمونه از آقای مکارم شیرازی بسیار قابل تأمل است. در آثار معاصرین در مجموعه آثار شهید مطهری از جمله بحث امر به معروف و نهی منکر و یا آسیب شناسی دینی به موضوع گرایش به عملی کردن دستورات دین اشاراتی شده است. همچنین اخلاق در قرآن و نقد مکاتب اخلاقی اثر محمدتقی مصباح یزدی در برخی فصول با بحث عمل گرایی مشابهت وجود دارد. از جمله آثار معاصر که می تواند سابقه ذهنی از موضوع را ایجاد کند می توان به عمل گرایی مدرن در دین اثر شهرام پازوکی، روش پراگماتیسمی دردین پژوهی اثر عبدالله محمدی، پراگماتیسم ویلیام جیمز از انتشارات بنیاد علمی فرهنگی تهران و همچنین مقالاتی مانند نجات شناسی از دیدگاه اسلام و مسیحیت اثر حسن طالبی، مقاله پراگماتیسم